

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Hout van mij, houd van mij

Biografieën van zonen over hun vaders¹

Carol van Nijnatten

‘Mijn vader ging. Niemand had gezegd dat het mocht, dat hij kon gaan. Maar hij stapte in de auto, botste tegen een trap van twee treetjes en kreeg een hartaanval, of kreeg een hartaanval en botste tegen het trapje en ging’ (Van Lieshout, 1995).

Het schrijven van een biografie over de vader is te vergelijken met de overdracht in de psychoanalyse. De schrijver gaat zijn vader meer objectief bezien en kan hem aanvaarden als sterfelijk mens met beperkte mogelijkheden. Hij ‘redt’ zijn vader – net als Pinokkio – om zelf man te kunnen worden.

Inleiding

Pinokkio is de houten marionet die door de timmerman Gepetto is gemaakt. Het houten poppetje gaat weliswaar een eigen leven leiden, maar blijft nog lange tijd een puppet on a string dat door onzichtbare draden aan zijn vader is gebonden. In dit verhaal over een jongensjeugd onderneemt de marionet allerlei activiteiten en wordt door schade en schande wijs. Aan het einde van het verhaal redt de pop zijn vader uit de buik van een haai en verandert in een jongeman. Nu is hij geen marionet meer maar een onafhankelijk persoon die van zijn vader houdt. In zijn essay *The invention of solitude*, zegt de Amerikaanse schrijver Paul Auster (1988) dat elke jongen naar de diepte van de zee moet duiken en zijn vader redden om een man te worden. In onze cultuur lijkt het erop dat (de persoon van) de vader meer en meer een drenkeling wordt. Hij is op sterven na dood en moet van grote

Dr. C. van Nijnatten is ontwikkelingspsycholoog en universitair hoofddocent aan de Vakgroep Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. Hij is auteur van *Het gezicht van gezag. Visies op gezagsrelaties* (1995, Boom); eerder verschenen bij Boom onder zijn redactie *Psychodynamische ontwikkelingsmodellen* en *Kinderrechten in discussie*.

Correspondentieadres: Universiteit van Utrecht, Vakgroep ASW, Postbus 80140, 3508 TC Utrecht.

diepte worden gered. Het verhaal van Pinokkio is één van de weinige positieve verhalen over vaders. Het beschrijft nu eens niet hoe een vader zijn ouderlijke taken verwaarloost, maar vertelt de belevenissen van een stoute jongen die uiteindelijk tot inkeer komt en volwassen wordt. Veel biografieën van zonen over vaders zijn minder positief.

Biografen zijn vaak tussen de dertig en veertig jaar oud als zij het leven van hun vader beschrijven. In dit artikel probeer ik aannemelijk te maken dat het schrijven van een 'vaderbiografie' kan worden opgevat als een triangulair proces. In de loop van dit proces ontwikkelt de zoon zich van marionet tot volwassen man. Zonen produceren een beeld dat gebaseerd is op persoonlijke ervaringen en fantasieën en presenteren dat aan een publiek. Krijgen zij daardoor een andere kijk op hun vader, en zo ja, welke psychoanalytische mechanismen spelen daarin een rol?

In het navolgende zal ik dieper op de 'vaderbiografie' ingaan. Na enkele methodologische opmerkingen en de beschrijving van biografische momenten in het leven van de zoon/biograaf, vergelijk ik het schrijven van een biografie met de overdracht in een therapeutische relatie. Daarna ga ik uitgebreid in op de vaderbeelden in biografieën en de verschuivingen die daarin de laatste decennia zijn opgetreden. In het laatste deel laat ik het triangulatieproces zien aan de hand van de verschuivingen in het vaderbeeld. Ik beschrijf hoe zonen in de vaderbiografie proberen de spiegelende relatie met hun vader te herstructureren tot een relatie van gelijkwaardigen.

Methodologische verantwoording

In dit artikel heb ik uit verschillende literaire bronnen geput. Naast 'vader-biografieën' gebruik ik in enkele gevallen min of meer autobiografisch geïnspireerde romans, brieven en kinderboeken. Het biografische karakter van dergelijke bronnen is soms even omstreden als het realistische karakter van de biografie. Volgens Kellendonk (1987) kunnen biografieën weliswaar realistisch zijn maar niet gerekend worden tot de realistische roman. De biografie vormt een onderdeel van de fantasie en fictie van de biograaf en zijn publiek. Het is niet een documentaire of een impressie, hoogstens een poging daartoe. 'He understood that all my pieces were stories, and even if they are true stories, they were also invented. Or even if they were invented, they were also true' (Auster 1992, p. 143).

Men kan het begrip 'identiteit' vervangen door 'biografie', waardoor duidelijk naar voren komt dat het levensverhaal een tijdelijke constructie is, waarbij de persoon zowel terugkijkt naar gebeurtenissen in het verleden als vooruitblijkt naar wat nog gaat komen (Fischer-Rosenthal 1995). Tevens wordt men minder verleid de persoonlijkheid als een relatief vastliggende structuur te zien, maar ertoe uitgenodigd deze op te vatten als een steeds wisselend antwoord op de vraag wie de persoon is.

Mijn analyse is gebaseerd op psychodynamische ontwikkelingstheorieën

(Van Nijnatten 1992) en op inzichten verkregen door een ruim vijf jaar durende bankanalyse (vergelijk Fontijn 1995). Ik maakte weinig gebruik van literaire theorieën.

Omzien: biografische momenten voor de vaderbiografie Schrijven is

een 'act of memory' (Auster 1988, p. 142). Autobiografische elementen waren bij het schrijven van dit artikel dan ook niet geheel te vermijden. Mijn vader overleed een maand voor mijn geboorte door een ongeluk. Toen ik de dertig was gepasseerd vroeg ik mijn moeder naar de toedracht ervan. We hadden het al eens eerder besproken, maar zonder direct aanwijsbare reden twijfelde ik plotseling aan haar versie van het verhaal. Ik ging vervolgens op zoek en kreeg toegang tot het dossier (van de militaire politie) van mijn vader en las een ander verhaal dan mij tot dan toe was verteld. In de periode daarna spoorde ik de man op die bij hem was op de avond van het ongeluk. De raadsels verdwenen niet, maar wel de behoefte om de ware toedracht te achterhalen. Na tien jaar houdt de vraag mij bezig waarnaar ik toen, ogenschijnlijk zonder concrete aanleiding, op zoek ging. Waarom bezocht ik plotseling weer het graf van mijn vader Henry, zoals Jacques Cormery het graf van zijn vader Henry?² Jacques beseft op zijn veertigste dat hij ouder is dan zijn vader ooit geworden was. Voor veel mannen is dat een belangrijke constatering.

Bijzondere biografische gebeurtenissen versterken de belangstelling voor de vader. Ziekte, aftakeling en dood van hun vader waren voor vele auteurs de directe aanleiding biografische notities te maken. Van der Heijden (1994) begint zijn *Asbestemming* op het moment dat hij beseft dat zijn vader in de terminale fase van zijn leven is aangekomen; Auster (1988) betreedt met enige gêne het huis van zijn overleden vader na diens dood, 't Hart (1979) krijgt vertrouwelijk van de huisarts te horen dat zijn vader ongeneeslijk ziek is. De naderende dood van de vader verheft de relatie met hem. Het reactiveert de oedipale problematiek. Bovendien zal de zoon onder ogen moeten zien dat het leven van zijn vader eindig is (Ricoeur 1969).

Op middelbare leeftijd beseffen mannen dat zij zich tussen de oudere en jongere generatie in bevinden. In familiaal en maatschappelijk verband wordt een beroep gedaan op hun onafhankelijkheid. Daarbij dringt de vergelijking met hun vader zich op. Dat levert niet altijd een bevredigend resultaat op. Enkele onderzoeken wijzen uit dat mannen het voorbeeld van hun vader dikwijls onbruikbaar vinden en zich nauwelijks in hem herkennen (onder anderen Knijn 1995, Duindam 1992); ander onderzoek laat zien dat kinderen hun ouders juist als een vriend beschouwen (Van Wel 1994). Bij de geboorte van een kind wordt de zoon zelf vader. Het naderend vaderschap roept de herinnering aan en de confrontatie met de vader op. Vooral de geboorte van een zoon verheft de band met de vader. Het lijkt erop dat opa's meer aandacht hebben voor hun kleinzoon dan zij ooit

hebben gehad voor hun eigen zoon. De kleinzoon herstelt het contact tussen vader en zoon. In *De letterpiloot* vertelt Otten (1994) dat, als zijn zoon drie weken oud is, zijn vader al even vaak op bezoek is geweest als in de drie voorafgaande jaren. De trots en blijdschap van opa's en kleinzonen in elkaars aanwezigheid zijn tekenen van een sterke onderlinge band. Tussen zoon en kleinzoon doen zich overeenkomstige processen voor als tussen vader en zoon. De zoon herinnert zich de conflicten met zijn eigen vader en wil met deze kennis iets doen in de relatie tot zijn zoon. Als Van der Heijden zijn zoon timmergereedschap voor zijn verjaardag geeft, herinnert hij zich hoe hij zo'n doos van zijn vader kreeg. Zijn vader sterft op de verjaardag van zijn zoon. Het nieuwe vaderschap repareert de breuken van het oude vaderschap, met de kleinzoon als *trait-d'union*. De afstand tussen vader en zoon behoeft er niet direct door te worden verkleind; het kan juist een scherm zijn van waarachter de vader zijn zoon bekijkt zonder zelf bekeken te worden (Otten 1994). De geboorte van een kind kan tot onzekerheid leiden over het vaderschap. De man ziet zich plotseling voor een grote verantwoordelijkheid geplaatst. Dat leidt soms tot heftige crises (Meuffels 1993), vooral in geval van een gebrekkige identificatie met de vader of idealisering van zijn persoon. Toch zouden ze juist op hem een beroep willen doen; misschien niet op de feitelijke vader, die er misschien al niet meer is, maar op een bijgesteld beeld van hem. Om zelf man en vader te kunnen worden, moet de zoon zijn vader redden. Als Otten (1994) het profiel van zijn vader bekijkt om de gelijkenis te ontdekken, zoekt hij het antwoord op de vraag hoe hij als vader moet zijn.

Redden en gered worden

Op bepaalde momenten in het leven van de zoon verliezen de vaste symbolen hun werking. Dan dringt zich een realiteit op die niet direct kan worden betekend – ‘*Il y a en moi un vide affreux, une indifférence qui me fait mal*’ (Camus 1994, p. 40) – en komt de identiteit onder druk te staan. Met de biografie probeert de zoon zijn leven nieuwe betekenis te geven. Door een ander beeld van de vader te genereren, ontstaat een hernieuwde mogelijkheid tot identificatie. De levens van zoon en vader gaan door elkaar lopen: ‘*Finalement, il ne sait pas qui est son père. Mais lui-même qui est-il?*’ (Camus 1994, p. 317). Volgens Noordervliet (1995) kijkt de zoon, als hij van zijn vader wegvlocht, steeds om waar die is. De zoon probeert zich te onderscheiden en tegelijkertijd de overeenkomsten met degene die hem verwekt heeft te accepteren.³ Op momenten dat hij beseft een bepaalde plaats in te (gaan) nemen die voorheen door de vader werd ingenomen, stelt de zoon buitengewoon belang in het levensverhaal van zijn vader. De (naderende) dood van de vader confronteert hem met zijn eigen sterfelijkheid en plaatst hem bovenaan in de tijdshiërarchie. De zoon zoekt het voorbeeld van zijn vader en haalt zijn leven voor de geest. Sommigen brengen een bezoek aan het kerkhof of staan op andere wijze

stil bij de vader die eens was. Biografen zoeken hun vader door zijn levensverhaal te boek te stellen.

De biografie is meer dan herinnering; het schrijven ervan is te vergelijken met de overdracht. De zoon blijft niet in zichzelf verzonken maar spreekt zich uit voor een publiek en creëert daarmee de mogelijkheid de relatie met de vader structureel te wijzigen. Hoewel de vergelijking met de overdracht in het therapeutisch proces mank gaat omdat het lezerspubliek niet te vergelijken is met de therapeut, bestaat er wel een belangrijke overeenkomst, namelijk de (veronderstelde) aandachtige houding van een derde, neutrale partij waarvoor de persoon zich uitspreekt. Deze driehoeksstructuur kan vergeleken worden met de wijze waarop de moeder zich in de aanwezigheid van derden uitspreekt over haar kind. Zij claimt het kind niet als object van haar verlangen en voert 'de Derde in als voorwaarde voor het psychische leven, dat wil zeggen het liefdesleven' (Kristeva 1983, p. 45). Zij praat tegen anderen over het kind en presenteert trots haar kind aan de wereld. In de dubbelzinnige relatie tussen vader en zoon bestaat een parallelle dynamiek. Als de zoon zich tegenover het lezerspubliek uitspreekt over het leven van zijn vader, houdt hij zijn vader niet langer voor zich maar presenteert hij hem voor het publiek. Door het levensverhaal voor anderen toegankelijk te maken dwingt de zoon zichzelf enige afstand van zijn vader te nemen. Verteller en luisteraar construeren een gezamenlijk begrip (vergelijk Fischer-Rosenthal 1995). Zo wordt het verhaal symbolisch gestructureerd en benadrukt het uitwendige van de presentatie de afstand tussen de subjecten (zie Moyaert 1994).

De biograaf kan zich geen intiem onderonsje permitteren en wordt uitgenodigd het imaginaire vaderbeeld op te geven. De zoon als biograaf herbeleefde de relatie met zijn vader, maar vertelt tegelijkertijd een geschiedenis aan andere mensen; objectieve feiten kunnen niet worden genegeerd. Vlak voor de dood van zijn vader ontdekt Ackerley dat zijn vader in het geheim nog een vrouw en kinderen had. Hij vraagt zich af waarom zijn vader dat voor hem heeft verzwegen en wijst dat als een van de redenen aan waarom hij aan de biografie begon. Daarnaast begreep hij als schrijver dat hij een mooi verhaal te vertellen had (1968, p. 140). De overeenkomst tussen de analysant en de biograaf is dus de aanwezigheid van een geïnteresseerd maar zwijgend publiek. In tegenstelling tot de analysant heeft de biograaf geen duidende analyticus. Hoe pijnlijk duidelijk uit sommige passages ook blijkt dat biografen zichzelf niet sparen, zij missen toch de soms noodzakelijke aansporing van de therapeut om met inzet van alle 'psychische krachten' hun verhouding tot hun vader, die zij onbewust willen voortzetten, te wijzigen (zie Freud 1916/17, p. 489). Freud zegt dat in de overdrachtsrelatie het verzet tegen een verandering van het psychisch patroon wordt geprojecteerd op de therapeut. In die relatie kan de therapeut vervolgens voorkómen dat het psychische conflict van de patiënt opnieuw wordt verdrongen. Het lezerspubliek kan een dergelijk sterke

druk op de biograaf niet uitoefenen. Toch draagt het schrijven van het levensverhaal van de vader bij aan een verdere triangulatie van de zoon. Het dwingt hem tot een coherent verhaal; hij kan zich niet permitteren belangrijke levensfeiten over het hoofd te zien en moet de realiteit van de verhouding met zijn vader onder ogen zien. Ondanks het ontbreken van de mogelijkheid om via een overdrachtsrelatie met een derde een andere positie in te nemen ten aanzien van vroegere conflicten, kan het schrijfproces bijdragen aan het tot stand komen van een driehoeksstructuur.

De biografie is dus niet alleen een 'act of memory', maar ook een reddingsoperatie. De zoon redt zichzelf door het beeld van zijn vader (als apart persoon) te redden, dat wil zeggen zich daarmee te verzoenen. Hij geeft zijn rivaliserende en spiegelende relatie met hem op ('My father, myself'), schat hem op waarde en herstelt hem in ere. Het succes van reddingsoperaties hangt echter niet alleen af van de kracht van de zoon. De drenkeling speelt ook een rol, al was het alleen al door het feit dat hij mischien degene was die de redder leerde zwemmen.

Vaderbeelden in de biografie: almacht en onmacht

De meeste biografieën over vaders zijn minder aardig over de rol van de vader dan Pinokkio. Vele zonen zijn bitter over hun ouders en reppen over een bedorven jeugd. Myrdal (1988, p. 24) vindt zijn kinderjaren een diepe schande die nog altijd nawerkt en een nasmaak heeft van 'verschaald bier'. Vaders zijn onbereikbaar voor hun zonen, ze staan op te grote afstand. Auster vindt zijn vader aan de buitenkant zo uitdrukingsloos en ongeïnteresseerd dat alles wat hij deed als een verrassing kwam. 'One could not believe there was such a man – who lacked feeling, who wanted so little of others' (1988, p. 20). Kafka verwijt zijn vader in zijn *Brief an den Vater* dat hij er geen benul van heeft hoe pijnlijk zijn optreden is voor zijn zoon, 'als hättest Du keine Ahnung von Deiner Macht' (1953, p. 16).

De rivaliteit is een terugkerend thema in de vaderbiografie, waarin de zoon dan representant is van een rebellerende generatie. Elke literatuurtraditie kent zijn *De Avonden*. In *Vaders en Zonen* van Toergenjev (1862) zetten de nihilistische Bazarov en zijn bewonderaar Arkadi zich af tegen de romantische ideeën van de generatie van hun vaders. *Vader en zoon* (Gosse 1907) is één van de eerste biografieën waarin de rebellie wordt beschreven in termen van de persoonlijke vader-zoon relatie. Gosse beschrijft het onvermogen van de vader om zijn zoon een eigen plek te laten. De zoon wordt door hem genooddaakt te kiezen tussen het gedwee volgen van vaders wensen waardoor hij zijn individualiteit opgeeft of zijn behoefte aan (religieuze) onafhankelijkheid inlossen, waarmee hij de toorn en verstoting van zijn vader riskeert. 'Hij was er nog steeds van overtuigd dat hij mijn gedachten in een bepaalde richting kon dwingen' (1907, p. 235). De wedijver tussen vader en zoon is een persoonlijke strijd, zoals in *Karakter* van Bordewijk (1938). Dre-

verhaven heeft een onverbiddelijke houding ten opzichte van zijn zoon; Katadreuffe moet maar vechten om zijn plaats (van hem over te nemen). Karakter is vooral een roman over de jaloerse vader die bang is dat zijn zoon hem ooit de baas zal zijn. Dreverhaven vergeet dat het voor de ontwikkeling van elke jongen nodig is ooit het genoeg te proeven van zijn vader te winnen (zie Mann 1994). Onoverwinnelijke vaders zijn dodelijk voor de ontwikkeling van autonomie. Juist het feit dat vaders meestal winnen, maakt die ene overwinning zo zoet. De boosheid van zonen is vaak gericht op die almacht(swaan) van hun vader, op hun onvermogen hun zonen ooit eens te laten winnen. Niemand heeft die hopeloze woede zo haarscherp onder woorden gebracht als Kafka: 'Für mich als Kind war aber alles, was Du mir zuriefst, geradezu Himmelgebot, ich vergaß es nie, es blieb mir das wichtigste Mittel zur Beurteilung der Welt, vor allem zur Beurteilung Deiner selbst, und da versagst Du vollständig' (1953, p. 16). Iedere zoon verlangt uiteindelijk van zijn vader dat hij hem erkent. 'Dat wil ik eindeloos van hem horen: dat ik het kan, dat ik het kan ...' (De Jong 1979, p. 227).

De rivaliteit blijkt ook uit de terugkerende minachting van vaders voor de prestaties van hun zonen. De vader van Brouwers (1979) vraagt zijn zoon een pseudoniem te gebruiken, opdat zijn goede naam niet wordt verkwaanseld. De pogingen van de kleine Van Dis (1994) op zijn vader te lijken worden gekleineerd door de vader. Hij speelt 'de dappere KNIL-soldaat' met zijn vaders jekker aan. Hij maakt zijn gezicht bruin met koffieprut en haalt 'medailles' uit de knopendoos. Maar zijn vader geeft hem te verstaan dat je niet met een uniform hoort te spotten, dat hij zijn rug niet recht genoeg houdt om ooit een militair te worden. De zoon probeert te zijn zoals zijn vader, maar zelfs dat is niet goed genoeg.

Zonen rebelleren niet alleen tegen de autoritaire vader, maar ook tegen de slappe vader. Jim Stark, gespeeld door James Dean, de *Rebel without a cause*, vraagt aan zijn vader of hij achter hem wil staan. Hij wil dat zijn vader niet wegloopt als hij hem nodig heeft. Maar zijn vader laat het afweten. Pas op het einde van de film zegt hij tegen zijn zoon dat hij op hem kan bouwen. 'I stand up with you. I try and be the strongest, as you want me to be.' Een vader mag niet onoverwinnelijk zijn maar moet wel ruggegraat hebben. Vaders die niet hun mannetje staan roepen de schaamte en walging van hun zonen op. Burgermansfatsoen en een benauwde moraal waren stenen des aanstoots voor Jimmy. De alom afwezige en aanwezige vader leveren vergelijkbare problemen op voor de opgroeiende zoon.

De onmachtige vader is ook een geliefd onderwerp in de vaderbiografie. Het gaat dan niet zozeer om de feitelijke afwezigheid van vaders, zoals in de gevallen van Martin en Heinrich in Bölls *Haus ohne Hüter* (1954), en van Jacques Cormery in Camus' *Le premier homme* (1994). Immers, de aanwezigheid van vaders kan juist een belemmering vormen voor de zoektocht van hun zonen. Van der Heijden wil vlak voordat zijn vader sterft van zijn vader horen hoe het vroeger allemaal echt geweest is. Zijn vader stelt hem teleur. Pas als

hij gestorven is, slaagt Van der Heijden erin de herinneringen aan zijn vader in het perspectief van diens leven te plaatsen. Ackerly vraagt zich af hoe je nu vertrouwelijkheden kan verwachten van iemand die je eerder als een bruikbaar meubelstuk beschouwt, dan als een mens van vlees en bloed.

Het gaat in veel biografieën om de psychologische afwezigheid. De effecten hiervan worden in de literatuur uitgebreid besproken. Vaders vervullen een belangrijke functie als positieve identificatiefiguur. De agressie die op hem gericht is, kan in zijn aanwezigheid tot realistische proporties worden teruggebracht (zie Mitscherlich 1974). Als zonen hun vaders missen, blijven zij vaak denken in zwart-wit schema's van almacht en onmacht (Abelin 1975). De feitelijke aanwezigheid van een vaderfiguur maakt het voor jongens gemakkelijker te individueren, omdat zij hun oedipale wensen uit liefde voor de vader kunnen opgeven in plaats van uit angst voor hem (Gerritsma 1985 en Groen 1985).

Kinderboekenschrijver Tellegen (1994, p. 67) beschrijft op humoristische wijze de mismoedige maatschappelijke reactie op de afwezigheid van de vader. Na de plotselinge verdwijning van zijn vader gaat Jozef naar de politie. Die heeft echter nog nooit van zijn vader gehoord. Op de vraag of de politie hem kan zoeken, antwoorden ze: 'We zoeken geen vaders meer, daar is geen beginnen aan.' Otten (1994) is verbaasd over de plotselinge interesse van zijn vader in zijn zoon. Van der Heijden (1994) is woest dat zijn vader de kroeg als zijn huis beschouwde. Ackerley (1968) vindt het dwaas dat hij met zijn vader nooit openhartig kon praten terwijl zij toch op goede voet met elkaar stonden. Edo in *De Jongs Opwaaiende zomerjurken* (1979) mag zijn vader niet overtroeven uit schuldgevoel over zijn verdronken agressie tegen hem en onderwerpt zich dan maar aan hem (zie Hidde-
ma 1981, p. 36).

In de recente vaderbiografie is de dominante patriarch vervangen door de (psychologisch) afwezige vader. Inmiddels is de vader (cultureel) vermoord en uit het zicht verdwenen. De tegenwoordige zoon heeft meer problemen met de afwezige vader die reeds lang niet meer de *trait-d'union* tussen gezin en samenleving is. Dat betekent niet dat de geur van vaderbloed uit de biografie is verdwenen. De levensverhalen getuigen van meedogenloze patriarchen en afzijdige slappelingen. Sommigen biografen durfden de strijd niet aan: Kafka verstuurde zijn brief nooit, Ackerly liet zijn boek postuum publiceren. Sommige zonen rusten niet voordat ze hun vader hebben verslagen. Van der Heijden probeert nog meer te zuipen dan zijn vader (ook uit angst om zoals zijn vader te zijn). Het lijkt erop of deze zonen in de almacht van hun vader blijven steken. De autoritaire vader wordt afgelost door de megalomane zoon die denkt het zonder hem, of wie dan ook, af te kunnen. Als vaders onoverwinnelijk en gevoelloos blijven, staat er voor zonen geen andere weg open om zelfstandig te worden dan hun vader (symbolisch) uit de weg te ruimen of uit de weg te gaan. Brouwers (1979, p. 28) beschrijft zijn vader 'als dode, als inhoud van een

doodkist, als hij die wordt begraven, als het stoffelijk omhulsel dat onder de zerkplaat met het opschrift Rust in Vrede tot blubber verpapt'.

In hun woede koesteren zonen soms lang de illusie dat zij afstand hebben genomen van hun vader. Ze nemen zich plechtig voor niet te worden zoals hij. Ze denken het verleden van zich af te schudden omdat ze het geloof in hun vader hebben opgegeven. Maar hoe armzalig is deze vrijheid uiteindelijk, hoe flinterdun de illusie het alleen te kunnen? Door zijn geloof in de absolute vrijheid blijft de zoon gevangen in almachtsdenken. Hij erkent zijn beperkingen nog steeds niet en blijft onbewust gekoppeld aan de onoverwinnelijkheid van de vader. Ongeloof brengt de vrijheid echter niet terug, omdat als het puntje bij het paaltje komt, de mens helemaal niet vrij wil zijn (zie bij voorbeeld Sennett 1993).

De redding van de verdronken vader

De biografie is geen documentaire en het daarin opgeroepen beeld geen opsomming van historische gegevens, maar de samenstelling van verschillende vaderfiguren. Aan de imaginaire vader was de biograaf als kind verknocht. Het is het archaïsche beeld van de schier onoverwinnelijke man die de zoon had willen zijn. Met deze vader wordt een rivaliserende relatie onderhouden. De symbolische vader onderwierp en onderwerpt, als vertegenwoordiger van de wet, de auteur aan de wetten van de cultuur. Door zijn interventies kon de zoon een onafhankelijke positie als subject innemen. Ten slotte wordt de vader, zoals hij werkelijk is, beschreven. De feitelijke vader is een 'mixtum compositum' van deze verschillende vaders (Mooij 1985). Elke biografie is op zichzelf al een vorm van individuatie, een stap die de zoon op enige afstand van zijn vader brengt. De zonen schetsen vanuit de eigen fantasie – maar voor het publiek – een beeld van de vader. Zij spreken zich uit over de verhouding die zij met hun vader hebben.

De biografen die volharden in oude wrok en wraak, blijven zitten met oude angsten en verlangens. Kunnen zij door 'verhaal te halen' bij hun vader iets wijzigen in hun situatie? Het is immers verleidelijk alles bij het oude te laten (Freud 1916-17, p. 489). Is het schrijven van de biografie de vereiste inspanning om niet te zwichten voor de verleiding niets te veranderen?

De biografie dwingt zonen een positie in te nemen en te refereren aan de wet (Lacan gebruikt de term 'de naam van de vader'). Dit schept een ruimte ten opzichte van de directe ervaring, waarin de biografen de verhouding tot hun vader interpreteren. Zij nemen afstand tot hun vader en proberen een nieuw beeld van hem op te bouwen, een indruk van hoe de vader misschien had kunnen zijn en hoe de biograaf als vader zou kunnen zijn.

Soms komen de doodswensen⁵ van schrijvers jegens hun vader onverbloemd naar boven, zoals in het werk van D.H. Lawrence (zie Pierloot, 1995). Pas als de zoon het onoverwinnelijke karakter van zijn vader kan relativeren en probeert de plaats van God de Vader in te laten nemen door

God de Mens, staat de weg open naar beperkte vrijheid. Dan gaat het inmiddels om een andere vader dan de almachtige of de onmachtige vader. Van Gennep (1989) bespreekt de mogelijke redding van deze vader in zijn magistrale theologische verhandeling *De terugkeer van de verloren vader*. Hij verwoordt de reddende gedachte dat macht en goedheid in combinatie kunnen bestaan, en dat “‘de verloren Vader’” de mondigheid van de intelligente mens niet uitsluit, maar hem juist uitnodigt om binnen het verbond met God zijn creativiteit en inventiviteit in te zetten voor het behoud van de aarde en de bevrijding van machteloze mensen’ (1989, p. 69). De vader die de zoon probeert te redden is de vader die de zoon probeert te redden! Het is de vader met het vermogen de krachten van zijn kinderen te versterken. Het is de gelijkwaardige ouder, waarmee men het eens en oneens kan zijn, die niet op macht uit is, maar de mondigheid van zijn kinderen respecteert en hen – desnoods ten koste van zichzelf – probeert verder te brengen in het leven. Dit vaderbeeld is het geslachtelijke stadium voorbij en slaat tevens op de moeder. Het is het beeld van de zorgende en betrokken ouder (Van Gennep, p. 475-477).

De bevrijding van het ouderlijk gezag is een stapsgewijs proces (Van Nijnatten 1995). Zo nu en dan steken twijfel en ongeloof weer de kop op en met nieuwe inspanning probeert het kind te voorkomen dat de vader opnieuw in de diepte verdwijnt. Waarom is het zo moeilijk voor de zoon om afstand te nemen van zijn vader? De vader is degene die zijn zoon helpt zich van zijn moeder af te scheiden. Maar wie scheidt de zoon van zijn vader? De vader-zoon relatie komt pas tot stand als de triangulaire structuur reeds bestaat. Het is de vraag of de relatie tussen het kind en degene die de fundamenteën van de driehoeksstructuur heeft gelegd niet lange tijd een imaginair karakter blijft behouden. Wellicht blijft het beeld dat de zoon van zijn vader heeft tot aan de genoemde biografische momenten zwaar met fantasie beladen. In de vaderbiografieën lezen we dat mannen er vaak onvoldoende in slagen zich te onderscheiden van degene die hen hielp zich van anderen te onderscheiden. Tot ver in hun leven blijken zij de relatie met hun vader moeilijk te kunnen hanteren en blijven zij steken in rivaliteit. De relatie blijft spiegelend: de een wil wat de ander wil (Mooij 1985).⁶ Het kind idealiseert de vader en steekt hem tegelijkertijd naar de kroon. De jongen bewondert zijn vader en wil hem tegelijkertijd uit de weg ruimen. Benjamin (1990) heeft erop gewezen dat dit een overdreven polaire voorstelling van zaken is en dat de identificatie met gezagsfiguren stapsgewijs verloopt (Sennett 1993). De jongen slaagt er pas echt in een andere gezagsrelatie te ontwikkelen als hij langzaam en zeker afstand neemt van het gezag van de vader. Dit losmakingsproces verloopt gedeeltelijk onder de oppervlakte. Sennett schrijft dat Gosse in zijn biografie niet opstandig wordt als hij ontdekt dat zijn vader feilbaar is. Hij roept zijn vader niet direct ter verantwoording, maar trekt zich gedeeltelijk van hem terug. ‘... I had found a companion and a confidant in myself. There was a

secret in this world and it belonged to me and to a somebody who lived in the same body with me' (aangehaald in: Sennett 1993, p.135). Dit losmakingsproces is te vergelijken met de triangulaire ruimte die de analyticus schept als hij aan de analysant laat merken dat hij een eigen gedachtenwereld heeft en zo de driehoek representeert waarin het kind eerder ten opzichte van zijn ouders verkeerde (zie Schoenhals 1995).

Eens zal de zoon moeten erkennen dat zijn vader door het lot aan hem is verbonden en dat het niet helpt zich een andere vader te wensen. Vaders maken onderdeel uit van de (symbolische) orde en zijn daaruit niet weg te denken. De liefde tussen vader en zoon volgt niet uit het feit dat de vader aardig is, maar uit de totale afhankelijkheid die ook blijft bestaan als hij onaardig is. De vader valt niet uit het leven weg te denken en dat lijkt veel op liefde, volgens Camus (1994). 't Hart hield juist des te meer van zijn vader, omdat anderen niet van hem hielden: 'Het was toch mijn vader en tegen hem had ik opgekeken als klein kind en voor hem was ik doodsbang geweest als hij mij in wilde woede door de kamer had geschopt en daarbij had geschreeuwd: "Ik trap je hartstikke dood." Ja, het was mijn vader, ik had bij h  m voorop de fiets gezeten en bij niemand anders' (1979, p. 67).

Conclusie

De zonen die op zoek gingen naar hun vader door het schrijven van een biografie, het herlezen van vroegere brieven, het ondersteboven halen van de fotodoos, of door bezoeken aan zijn graf, zijn een reddingsoperatie begonnen en proberen hun vader uit de diepe zee op te duiken. De meeste mannen blijven, ondanks hun woede over eerdere afwijzingen, fantaseren over vaderlijke erkenning. Misschien niet naar de liefde van de actuele vader, maar wel naar de liefde die je als kind van je vader van toen had willen hebben.

Deze zonen slagen erin hun vader met enige distantie te bekijken en worden niet langer meegesleurd door zijn hebbelikheden. Zij zijn niet langer een marionet, maar kunnen lachen om de eigenwijsheid van hun ouder wordende vader en houden op te rivaliseren. Als de eindigheid van de vader in zicht komt, kan de biograaf de strijdbijl misschien begraven en zijn vader als een ander proberen te erkennen. Zo kan de biografie tot een verzoening leiden die ook dikwijls herkenbaar is in het analytisch proces.

Literatuur

Abelin, A. (1975), Some further observations and comments on the earliest role of the father. *International Journal of Psycho-Analysis* 56, p. 293-302.

Ackerley, J. (1968), *My father and myself*. The Bodley Head, London. (Nederlandse vertaling: Bas Heijne).

Auster, P. (1988), *The Invention of Solitude*. Faber and Faber, London/Boston.

Auster, P. (1992), *Leviathan*. Viking, New York.

Benjamin, J. (1990), *The bonds of love. Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination*. Virago, London.

- Böll, H. (1954), *Haus ohne Hüter*. Deutsche Taschenbuch Verlag, München. (Nederlandse vertaling: Jan Blokker).
- Bordewijk, F. (1938), *Karakter*. Roman van zoon en vader. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam.
- Brouwers, J. (1979), *Het verzonkene*. De Arbeiderspers, Amsterdam.
- Camus, A. (1994), *Le premier homme*. Gallimard, Parijs.
- Collodi, C. en R. Innocenti (1883), *De avonturen van Pinokkio*. Ploegsma, Amsterdam (1989).
- Dis, A. van (1994), *Indische Duinen*. Meulenhoff, Amsterdam.
- Dostoevskij, F. (1890), *De Gebroeders Karamazov*. Veen, Wageningen (1975).
- Duindam, V. (1992), *Sekse in ontwikkeling*. In: T. Top & J. Heesink (red.), *Psychologie en sekse*. Bohn, Stafleu, Van Loghum, Houten, p. 41-59.
- Fischer-Rosenthal, W. (1995), *The problem with identity: Biography as Solution to some (Post)modern Dilemmas*. *Comenius* 15: p. 250-265.
- Fonitjn, J. (1995), *Biografie en psychoanalyse; op zoek naar het karakter van Frederik van Eeden*. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 139, p. 2199-2202.
- Freud, S. (1916/7), *Colleges inleiding tot de psychoanalyse*. Nieuwe Reeks. Nederlandse Editie: *Inleiding tot de psychoanalyse* 3. Boom, Amsterdam/Meppel (1989).
- Freud, S. (1928), *Dostoevskij en de vadermoord*. Nederlandse Editie: *Cultuur en Religie* 2, Boom, Amsterdam/Meppel (1983).
- Gennep, F. van (1989), *De terugkeer van de verloren vader*. Ten Have, Baarn.
- Gerritsma, H. (1985), *Kinderen en hun vaders*. In: A. Ladan, P. Mettrop en W. Wolters (red.), *De betekenis van de vader*. *Psychoanalytische visies op het vaderschap*. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 15-31.
- Groen, J. (1985), *Het geslacht van de vader*. In: A. Ladan, P. Mettrop en W. Wolters (red.), *De betekenis van de vader*. *Psychoanalytische visies op het vaderschap*. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 32-42.
- Gosse, E. (1907), *Father and Son*. Penguin, Harmondsworth (1970. (Nederlandse vertaling: Veen, Amsterdam/Antwerpen, 1993)
- Hart, M. 't (1979), *De aansprekers*. De Arbeiderspers, Amsterdam.
- Heijden, A. van der (1994), *Asbestemming*. Querido, Amsterdam.
- Hiddema, F. (1981), *Wat 'Opwaaierende zomerjurken' verhullen*. *Psychoanalytische interpretatie van de gelijknamige roman van Oek de Jong*. *Bijdrage tot de neurosenleer*. Wagner, Baarn.
- Jong, O. de (1979), *Opwaaierende zomerjurken*. Meulenhoff, Amsterdam.
- Kafka, F. (1953), *Brief an den Vater*. Fischer, Frankfurt (1992).
- Kellendonk, F. (1987), *Idolen*. Over het tweede gebod. In: *De veren van de zwaan*. Meulenhoff, Amsterdam, p. 149-164.
- Knijjn, T. (1995), *Vaders en hun kinderen: mannelijkheid in een pedagogische relatie*. In: *Sekse als pedagogische kwestie*, p. 53-66. Intro, Nijkerk.
- Kristeva J. (1983), *Liefdesgeschiedenissen*. Een essay over verleiding en erotiek. Contact, Amsterdam.
- Lawrence, D. (1913), *Sons and lovers*. Penguin, Harmondsworth (1978).
- Lieshout, T. van (1995), *Begin een torentje van niks*. Leopold, Amsterdam.
- Mann, D. (1993), *The shadow over Oedipus: the fathers rivalry with his son*. *Free Associations* 4, p. 44-62.
- Meuffels, W. (1993), *Aanstaande vaders in crisis*. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 48, p. 376-385.
- Mitscherlich, A. (1974), *Op weg naar een vaderloze maatschappij*. Sociaal-psychologische verkenningen. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Mooij, A. (1985), *De symbolische vader*. In: A. Ladan, e.a. (red.), *De betekenis van de vader: psychoanalytische visies op het vaderschap*. Boom, Amsterdam, p. 43-52.
- Morrison, B. (1994), *And when did you last see your father?* Granta, London.
- Moyaert, P. (1994), *Ethiek en sublimatie*. Over de ethiek van de psychoanalyse van Jacques Lacan. SUN, Nijmegen.
- Myrdal, J. (1988), *Mijn kinderjaren*. Zoon van beroemde ouders. Meulenhoff, Amsterdam.
- Nijnatten, C. van (red.) (1992), *Psychodynamische ontwikkelingsmodellen*. Boom, Meppel/Amsterdam.
- Nijnatten, C. van (1995), *Het gezicht van gezag*. *Visies op gezagsrelaties*. Boom, Amsterdam/Meppel.

Noordervliet, N. (1995), *Vader-de-God*. Vrij Nederland, 4 november 1995.

Otten, W.J. (1994), *De letterpiloot*. Van Oorschot, Amsterdam.

Pierloot, R. (1995), Het Oedipuscomplex als rationele verklaring bij D.H. Lawrence. *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 1, p. 68-81.

Ricoeur, P. (1969), *Le conflit des interpretations; essais d'hermeneutique*. Le Seuil, Parijs.

Schoenhals, H. (1995), Triangular space and the development of a working model in the analysis. *International Journal of Psycho-Analysis*

76, p. 103-113.

Sennett, R. (1993), *Authority*. Norton, New York/London.

Tellegen, T. (1994), *Mijn vader*. Querido, Amsterdam.

Toergenjev, I. (1862), *Vaders en zonen*. Veen, Amsterdam/Antwerpen (1991).

Wel, F. van (1994), 'I count my parents among my best friends': Youth bonds with parents and friends. *Journal of Marriage and the Family* 56, p. 835-843.

Noten

1. Ik wil Aad Hogervorst, Anneke Kramer en Jaap Bos bedanken voor hun kritieken.

2. In *Le premier homme*, het postuum uitgegeven autobiografische werk van Albert Camus (1994).

3. In de ballade *Papa* getuigt Stef Bos van de liefde voor zijn vader, ondanks zijn gelijkenis. Wat vroeger werd vervloekt kan nu worden geaccepteerd. 'Papa, ik lijk steeds meer op jou, Papa, ik hou steeds meer van jou.'

4. "'Nu begrijp ik u niet meer. U beledigt het Russische volk. Ik begrijp niet hoe het mogelijk is geen principes, geen regels te erkennen. Op grond waarvan handelt u dan?'"

"Ik heb u toch al gezegd, oom, dat wij geen autoriteiten erkennen", mengde Arkadi zich erin.

"Wij handelen op grond van wat wij nuttig achten," zei Basarov. "Op dit moment is het het nuttigste alles af te wijzen'" (1862, p. 61).

5. In een eerste versie wees de redactie mij op een mooie Fehlleistung. In plaats van 'doods-wensen' had ik 'dooswensen' geformuleerd. Sommige zonen poepen hun vaders het liefst uit.

6. In de *Gebroeders Karamazo* werkt Dostoevskij (1890) dit thema uit. Als vader Karamazov probeert de door zijn zoon Dmitri aanbeden Groesjenska te verleiden, staat hem geen andere keuze open dan zijn vader in psychologische zin te vermoorden. Hij beschouwt zich niet langer als zijn zoon (p. 142). Vader Karamazov lost de vaderlijke belofte dat de zoon later een eigen vrouw zal hebben niet in. Als Dmitri beschuldigd wordt van moord op zijn vader, antwoordt hij dat hij dat wel had willen doen maar niet heeft gedaan (p. 505). Volgens Freud (1928) is het trauma van Dostoevskij als gevolg van de moord op zijn vader cruciaal om de moordzaak in de roman te begrijpen.

Summary

Sons who write their father's biography may use this experience as a tool with which to change their relationship to him. Writing a biography is a kind of transference in which images of the father are evoked and actualized in a form that can be understood by an anonymous reading public. This may help the son to change his images of his father, and to 'save' him. Certain events in the lives of father and son advance the biographical process. This is shown through the examples of several biographies and autobiographically inspired novels.